
О. О. Любченко, асистент кафедри кримінального та адміністративного права і процесу Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Демократія участі як прояв політичної активності

У статті громадяни розглядаються як суб'єкти політичної активності у світлі форми правління та політичного режиму держави, аналізується сучасний рівень їх правової культури та політичної активності. Автором акцентується увага на участі інститутів громадянського суспільства у формуванні державної політики як невід'ємному атрибуті демократичної держави та проблемі неефективності прийнятих рішень вищими колегіальними органами державної влади України, а демократія участі в Україні розглядається крізь призму політичної активності.

Ключові слова: демократія участі, політична активність, громадянське суспільство, прийняття рішень органами державної влади.

В Україні питання демократії участі, тобто участі громадян у формуванні політики і прийнятті рішень, ще досі лишається відкритим. Особливо гостро воно постає у світлі реформаційних процесів, що відбуваються сьогодні у державі. Цілком слушно відзначає з цього приводу М. Стаднійчук, що «жодна реформа в державі, навіть найефективніша та найпотрібніша, не буде

сприйматися суспільством, якщо суспільство на рівні фахового та експертного середовищ, а також на рівні громадського обговорення не буде задіяне до розробки, прийняття і контролю за виконанням тих чи інших реформ, рішень управлінського характеру на всіх рівнях» [1]. Це обумовлює актуальність дослідження феномену демократії участі як прояву політичної активності.

Демократія участі в Україні у статті буде розглянута крізь призму політичної активності. Окрему увагу буде приділено аналізу громадян як суб'єктів політичної активності у світлі форми правління та політичного режиму держави, сучасному рівню їх правової культури та політичної активності. Автором буде акцентована увага на участі інститутів громадянського суспільства у формуванні державної політики як невід'ємному атрибуті демократичної держави з огляду на проблему неефективності прийнятих рішень вищими колегіальними органами державної влади України.

Питання демократії участі та політичної активності досліджували такі зарубіжні вчені як: Б. Барбер, Дж. Ф. Ціммерман, М. Вебер, Р. Далтон, А. Ковлер, А. де Бенуа та ін. Водночас деякі аспекти демократії участі та політичної активності розглядалися вітчизняними науковцями, зокрема Л. Юзьковим, О. Петришиним, В. Колісником, Ю. Барабашем, В. Речицьким, С. Серьогіною, О. Чуб, С. Максимовим, Г. Берченко, К. Павшук, Н. Подвірною та ін.

Як зазначає французький філософ Ален де Бенуа, демократія – це участь громадян у суспільному житті. Суспільство демократичне настільки, наскільки великий в ньому відсоток цієї участі. Брати участь – означає відчувати себе частиною цілого, займати активну позицію, зумовлену цією приналежністю [2].

Усі форми демократії участі є проявами політичної активності. Класик політичної думки М. Вебер стверджував, що політична активність є сукупністю елементарних політичних дій (акцій), кожна з яких, співвідноситься з діями інших людей і орієнтується на них [3, с. 229]. Водночас В. Речицький визначає політичну активність як особливий вид людської дії (свідомої бездіяльності), спрямованої на досягнення будь-яких цілей як

свого вторинного або кінцевого результату і передбачає у вигляді безпосередньої мети та первинного результату, а також обов'язкової попередньої умови своєї ефективності, реалізацію одного з різновидів соціальної взаємодії (контакту). Такий вид діяльності, – наголошує автор, – має тенденцію до розширення вибору можливих варіантів реалізації свого інтересу і здійснюється переважно, але не виключно, на основі компромісу, в якій сфера свободи одних учасників цієї діяльності визначається межами свободи інших її учасників, які перебувають із першими в стані кооперації зусиль або, навпаки, конфлікту [4, с. 63].

С. Сєрьогіна наголошує, що в аспекті форми правління населення розглядається як внутрішньо структурована сукупність індивідів і колективів, за якими визнаються і яким гарантуються політичні права, тобто фундаментальні юридичні можливості для участі в управлінні суспільними й державними справами. З такої точки зору означені суб'єкти виступають як самостійні носії політичної свідомості, що можуть висловлювати свою волю й вимагати від інших суб'єктів, щоб це волевиявлення було сприйняте і взяте до уваги при розробці і прийнятті остаточних владних рішень, або навіть самостійно приймати державно-владні рішення. Для цього здійснюється інституціоналізація населення як суб'єкта політичної системи, тобто закріплення у законодавстві прав, свобод та законних інтересів індивідів і колективів у політичній сфері, визначення системи цих прав і свобод, юридичних форм і гарантій їх реалізації, взаємної відповідальності з органами публічної влади. У підсумку форма правління постає як система суспільних інституцій, за допомогою яких акумулюється, формалізується і втілюється в життя суверенна воля, упорядковується життя державно організованого суспільства. При цьому вся система володарювання розглядається формально, тобто до уваги беруться тільки зовнішні атрибути суб'єкта політичної системи, без урахування внутрішніх соціально-політичних чинників, як-от: неформальні регулятори поведінки, вплив соціальної стратифікації, економічне панування, суспільні протиріччя тощо [5, с. 97].

У свою чергу, відносини, що визначають взаємозв'язок методів здійснення державної влади з правовим положенням

особи і станом політичної свободи у суспільстві, обсяг основних прав і свобод людини і громадянина та ступінь їх гарантованості з боку держави, ступінь відкритості, доступності й наближеності органів влади до народу, розвиненість політичних та громадських організацій, їх вплив на державну політику; ступінь розвитку інститутів громадянського суспільства, а також наявність умов для реальної можливості реалізації та захисту прав і свобод громадян, – зауважує автор – характеризують інструментальну, методологічну сторону організації державної влади, а тому мають бути віднесені до форми політичного режиму. Якщо попередня група відносин дає змогу зробити висновок про те, хто утримує і здійснює державну владу, то ця група відносин демонструє те, яким чином це володарювання здійснюється [5, с. 97].

Таким чином, у державі з республіканською формою правління і демократичним політичним режимом, до яких належить Україна, з огляду на характерні особливості політичних прав, ключове місце в демократії участі належить саме громадянам.

Як відзначає О. Чуб, громадяни можуть проявляти політичну активність шляхом об'єднання в політичні партії і громадські організації і безпосередньо через участь у всеукраїнському та місцевому референдумах, виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування і т. п. У зв'язку з цим автор розрізняє такі дві форми політичної участі: 1) «безпосередню» та 2) у складі об'єднань громадян, тобто через інститути громадянського суспільства («організаційна», «опосередкована»). Це організаційні форми участі громадян в управлінні, які можна точніше назвати індивідуальною (одноособною) та колективною [6, с. 271].

У рамках політичної системи участь характеризує насамперед її соціально-функціональні параметри, – відзначає А. Ковлер, – а саме: прийняття рішень, формулювання курсів внутрішньої та зовнішньої політики; управління та самоуправління; відбір членів представницьких органів та керівників державних та суспільних організацій («політичне рекрутування»); прийняття та застосування норм права та контроль за їх виконанням; здійснення правосуддя, політичної комунікації та ін. [7, с. 12].

Водночас реалізація громадянами своїх прав, а отже, і втілення у життя демократії участі залежить від багатьох факторів, одним із яких є рівень правової культури населення. Якщо подивитися на проблему становлення народовладдя як стійкої політико-правової практики глибше, слушно відзначає Ю. Барабаш, то звертає на себе увагу одне з головних питань – низький рівень в українських громадян «civil culture» (у термінології Г. Алмонда і С. Верби) [8, с. 122–134]. Саме вміння і бажання відстоювати свої громадянські права, на його думку, є одним із визначальних чинників для становлення демократичної системи. Сьогодні ми спостерігаємо фактично повну відсутність віри і довіри у виборців до політиків, які повинні уособлювати представницьку сторону системи народовладдя [9, с. 142].

Щодо відсутності достатніх умов перетворення людини на повноцінного суб'єкта демократичних процесів зазначає і В. Колісник. Не маючи достатньої гарантованості своїх прав і свобод, людина не може відчувати себе вільною. Страх перед роботодавцем, керівником, чиновником, побоювання втрати роботи та засобів до існування, втрати власного бізнесу, побоювання можливих переслідувань (у тому числі за свій вибір та свою політичну позицію) є характерним для багатьох громадян та соціальних груп. Це знижує їх політичну активність, унеможливорює їх повноцінну участь у виборах та масових політичних заходах, у здійсненні громадського контролю за діяльністю державно-владних інституцій, у формуванні та повсякденній діяльності інститутів громадянського суспільства [10, с. 97].

Ю. Барабаш дуже влучно, на нашу думку, наголошує, що, незважаючи на всю гучність положень ст. 5 Конституції України, реальні механізми реалізації демократії виявилися далекими від ідеалу. При цьому, якщо у випадку із безпосередньою демократією ми принаймні можемо бачити у загальних контурах її реальну дієздатність, то окремі інститути демократії взагалі залишилися поза увагою конституцієдавця (чи, точніше кажучи, згадка про них у конституційному тексті є аж занадто фрагментарною) [11, с. 140]. Видається, що автор акцентує увагу широкого загалу на елементах такого поширеного в європейських конституційних системах явища, як демократія участі.

Разом із тим у розвинених демократичних суспільствах участь у формах політичної активності, що ініційовані громадянами та політично орієнтовані, зростає та підтримується, наголошує Р. Далтон [12, с. 71]. Парламентська асамблея Ради Європи розглядає участь громадян у публічному житті як один із найбільш важливих аспектів демократії. Активне та відповідальне залучення громадян до демократичних структур та їх участь у представницьких закладах є вирішальними у гарантуванні законності, довіри та дієвості демократичних систем, які формують загальний спадок держав – членів Ради Європи [13].

Мета участі громадян у мітингах, походах, демонстраціях, – зазначає О. Чуб, – вплинути на державні органи та їх рішення шляхом узгодження та вираження колективної думки у суспільно значущих питаннях, змусити владні структури бути відповідальними за свої рішення та суспільну політику, що ними проводиться. На зборах громадськість може обговорювати різноманітні питання політичного, економічного та соціально-культурного характеру, проблеми, що пов'язані з виборами, обговоренням проектів законодавчих актів і питань, які винесені на референдум, і т. п. Така активність, – продовжує автор, – яскравий вираз того, в якій сфері державне управління є малоефективним та які саме інтереси народу максимально не задоволені [6, с. 279]. Автор додає, що для укорінення демократичних традицій необхідна різноманітність, гнучкість, зручність форм участі громадян у прийнятті державно-значущих рішень [6, с. 290].

На думку Н. Подвірної, проблема неефективності прийнятих рішень на державному рівні найчастіше розглядається у контексті методології питання про відносну самостійність держави від суспільства. Неефективність та недієвість багатьох управлінських рішень, що запроваджуються сьогодні в українському суспільстві, – наголошує автор – продукт неправильної державної політики, яка вносить дисбаланс у взаємини між державними органами, суспільством і особистістю. Як наслідок, відбувається відчуження особистості від управління справами суспільства і держави, що в певний спосіб ускладнює становлення громадянського суспільства [14, с. 119].

Важливим фактором впливу на демократичність правопорядку є ступінь розвиненості громадянського суспільства. Особливого значення це набуває в сучасних умовах симбіозу представницької демократії та демократії участі, адже саме такі характеристики, як розвинене громадянське суспільство, політична активність населення та здатність відстояти власну позицію у поєднанні з толерантністю та умінням досягати компромісів є беззаперечними рисами сучасної демократії.

В. Речицький зазначає, що в демократичних державах структура політичної активності направлена на інновації та динамізм. Тут політична активність громадянського суспільства та держави складають складну конституційну метаструктуру, біполярну за своїми пріоритетами, хоча з очевидним домінуванням цінностей громадянського суспільства. Тому відобразити конституційні аспекти політичної активності демократичного суспільства можна лише в системі подвійної ієрархії цінностей в матерії політичного [15, с. 62].

Саме розвинене громадянське суспільство є реальною передумовою для найбільш повної реалізації прав і свобод людини і громадянина, зауважує Г. Берченко [16, с. 5]. Як вказував один із розробників Конституції України професор Л. Юзьков, «головне правниче навантаження інституту громадянського суспільства — це асоціація вільних і рівноправних людей, яка забезпечує узгодженість їх різноманітних інтересів на засадах самоорганізації і державно-правового регулювання. Держава існує в такому суспільстві остільки, оскільки саме суспільство визнає необхідність певної (а саме демократичної і правової) держави. І, зрозуміло, що за таких умов вона підпорядковується громадянському суспільству, спрямовує свою діяльність на створення рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості» [16, с. 120].

Громадянське суспільство виступає як сукупність добровільно сформованих громадських інституцій, котрі діють на самоврядних засадах у межах конституції та законів, за посередництвом яких індивіди реалізують свої основні невід'ємні права і свободи, відзначає О. Петришин [17, с. 10]. Основою громадянського суспільства за таких умов стає здатність соціалізова-

них індивідів організовуватися на основі виявлення власних потреб, утворювати для їх реалізації добровільні об'єднання, що становить самоврядний потенціал соціуму, реально обмежує повноваження та претензії з боку державної влади на всеохоплюючу (тотальну) опіку індивіда та суспільства, – наголошує він. Як результат, держава бере на себе тільки ті питання організації спільної життєдіяльності людей, які не можуть бути вирішені самостійно ані окремими індивідами, ані на рівні їх безпосередніх громадських утворень [18, с. 144].

Провідною ідеєю концепції громадянського суспільства, на переконання С. Максимова, стає обґрунтування розвитку суспільства та держави процесами соціалізації людини, характером відносин індивідів та їх утворень, в які вони вступають на підставі взаємного визнання їх невід'ємних прав як певних суб'єктів [19].

Громадянське суспільство в правовій державі, як вважає В. Речицький, є домінуючим фактором суспільного прогресу, який має принципове верховенство над державою. Тому діяльність державних установ та посадових осіб має контролюватися громадськістю і з цією метою можуть створюватись будь-які асоціації громадян. На думку вченого, у взаємодії з громадянським суспільством держава повинна гарантувати і юридично забезпечити такі правові норми: 1) свободу партій та асоціацій; 2) обмеження монополії держави (зокрема, щодо об'єктів природного походження та засобів масової інформації державна власність не визнається взагалі, а щодо окремих видів діяльності державна монополія можлива виключно в межах здійснення безпосередніх функцій держави, але таким чином, щоб державна власність ніколи не перевищувала власності громадянського суспільства); 3) розширення меж правового регулювання допускається лише за умов одночасного розширення свободи індивідів; 4) заборону цензури, з чого випливає те, що оприлюднення достовірної інформації, яка компрометує державу чи її посадових осіб, не може бути підставою для притягнення розповсюджувачів цієї інформації до відповідальності; 5) право петицій, зборів та мітингів, обмеження на які можуть мати виключно процедурний характер [20, с. 141].

Таким чином, у державі з республіканською формою правління і демократичним політичним режимом, до яких належить Україна, з огляду на характерні особливості політичних прав, ключове місце в демократії участі належить саме громадянам. Водночас особлива увага має приділятися забезпеченню участі інститутів громадянського суспільства у формуванні державної політики як невід'ємному атрибуту демократичної держави з огляду на проблему неефективності прийнятих рішень вищими колегіальними органами державної влади України.

У сучасних демократіях простежується тенденція з посилення ролі демократії участі. Цей процес у жодному разі не підриває принципи представницького правління, а цілком гармонічно доповнює його. Таким чином, окрім основних форм безпосередньої демократії (виборів і референдумів) все більшої ваги набувають інші форми демократії участі (мітинги, походи, демонстрації тощо). Саме цю тенденцію засвідчили події 2004, 2013–2014 років в Україні. Таким чином, сьогодні доцільно вести мову саме про взаємопроникнення та взаємодоповнення різних форм демократії у процесі ухвалення рішень вищими органами державної влади.

Список використаних джерел

1. <http://gurt.org.ua/news/recent/14485/>.
2. <http://zentropa.net/teksty/reprezentativna-demokratiya-ta-demokratiya-uchasti.html>.
3. Вебер, М. Основные социологические понятия [Текст] / М. Вебер // Вебер, М. Избранные произведения. – М., 1990. – 603 с.
4. Речицький, В. В. Політичний предмет конституції [Текст] : монографія / В. В. Речицький. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 728 с.
5. Серьогіна, С. Інституційні форми політичної активності громадян в аспекті форми правління [Текст] / С. Серьогіна // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 1. – С. 96–104.
6. Чуб, Е. А. Многообразие форм политической активности граждан как фактор демократичности государственной власти [Текст] / Е. А. Чуб // Конституционно-правовые основы народовластия в России и Украине : сб. науч. тр. – Харьков : Право, 2012. – С. 268–290.
7. Ковлер, А. И. Демократия и участие в политике: Критические очерки истории и теории [Текст] / А. И. Ковлер, В. В. Смирнов. – М. : Наука, 1986. – С. 12.
8. Алмонд, Г. Гражданская культура и стабильность демократии [Текст] / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122–134.

9. Барабаш, Ю. Г. Вопросы непосредственной демократии в теории и практике конституционного права Украины [Текст] / Ю. Г. Барабаш // Ежегодник украинского права : сб. науч. тр. / Нац. акад. прав. наук Украины. – Харьков : Право, 2013. – № 5. – С. 125–143.
10. Демократичні засади організації і функціонування вищих органів державної влади України [Текст] : монографія / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв та ін. ; за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2013. – 272 с.
11. Барабаш, Ю. Конституційний вимір української демократії (історико-теоретичні нотатки) [Текст] / Ю. Барабаш // Право України. – 2014. – № 7. – С. 137–145.
12. Dalton, R. J. Citizen politics in Western democracies: public opinion and political parties in the United States, Great Britain, West Germany and France [Текст] / R. J. Dalton. – Chatham, New Jersey : Chatham House Publishers, Inc., 1998. – P. 71.
13. Parliamentary Assembly. Opinion No. 232 (2001). Draft recommendation of the Committee of Ministers to member states on the participation of citizens in local public life. Text adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 8 November 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta01/EOP1232.htm>.
14. Подвірна, Н. Умови ефективності управлінських рішень [Текст] / Н. Подвірна // Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2011. – Вип. 23. – С. 118–122.
15. Речицький, В. В. Політична активність. Конституційні аспекти [Текст] / В. В. Речицький. – К. : Сфера, 1999. – 496 с.
16. Берченко, Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти [Текст] : монографія / Г. В. Берченко. – Х. : Юрайт, 2014. – 214 с.
17. Петришин, О. В. Громадянське суспільство і держава: питання взаємовідношення [Текст] / О. В. Петришин // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2006. – № 4 (47). – С. 3–12.
18. Петришин, О. В. Громадянське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні [Текст] / О. В. Петришин // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2–3 (33–34). – С. 142–161.
19. Максимов, С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления [Текст] / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
20. Речицкий, В. В. Конституционализм. Украинский опыт [Текст] / В. В. Речицкий. – Харьков : Фолио, 1998. – 141 с.

А. А. Любченко

Демократия участия как проявление политической активности

В статье граждане рассматриваются как субъекты политической активности в свете формы правления и политического режима государ-

ства, анализируется современный уровень их правовой культуры и политической активности. Автором акцентируется внимание на участии институтов гражданского общества в формировании государственной политики как неотъемлемом атрибуте демократического государства и проблеме неэффективности принятых решений высшими коллегиальными органами государственной власти Украины, а демократия участия в Украине рассматривается через призму политической активности.

Ключевые слова: демократия участия, политическая активность, гражданское общество, принятие решений органами государственной власти.

O. O. Lyubchenko

Participatory democracy as development of political activity

The question of participatory democracy, ie the involvement of citizens in policy-making and decision-making, still remains open in Ukraine. Especially sharply it stands in the light of the reform processes taking place today in the state. It is justified the statement that no reform in the state, even the most effective and the most necessary, will not be perceived by society, if society at the level of professional and expert circles, as well as at the level of public debate will not be involved in the development, adoption and monitoring implementation of certain reforms, managerial decisions at all levels. This causes the relevance of the study of the phenomenon of participatory democracy as a development of political activity.

In the article the citizens as subjects of political activity in the light of the government form and the state political regime are considered, the current level of their legal culture and political activity are analyzed. The author focuses on the participation of civil society institutions in public policy as an essential attribute of a democratic state and the problem of inefficiency of the decisions taken by higher collegial bodies of state power in Ukraine, and participatory democracy in Ukraine considers through the prism of political activity.

A key role in participatory democracy in the state with a republican form of government and a democratic political regime, such as Ukraine, taking into account the characteristics of political rights, belongs to the citizens. The special attention should be paid to ensuring civil society participation in public policy as an essential attribute of a democratic state, considering the problem of inefficiency of the decisions taken by higher collegial bodies of state power in Ukraine, at the same time.

There is a tendency of strengthen the role of participatory democracy in modern democracies. This process is in no way undermines the principles of representative government, and it quite harmoniously complements it. Thus, in addition to the basic forms of direct democracy (elections and referendums) more and more weight gain other forms of democratic participation (rallies, marches, demonstrations, etc.). Namely this trend demonstrated the events of 2004, 2013–2014 in Ukraine. The author concludes that it is appropriate to speak about the interpenetration and complementarity of different forms of democracy in decision-making by higher authorities today.

Keywords: *participatory democracy, political activity, civil society, decision-making by public authorities.*